

A „hogyan“ kérdése az V. osztályos történelem tanításában

A még szinte nyomdászagú, szép V. osztályos történelemkönyv választ adott a Tanterv „mit”, valamint a Tanterv és Nevelési Terv „miért” kérdésére. Viszont vetett fel igen sok problémát.

Gondot okoz a történelemtanároknak az újszerű helyzet, hogy az V. osztályban is kell történelmet tanítaniuk. De különösen gondot okoz az, *hogyan* oldják meg az új, még sok részében ismeretlen feladatot.

Segítséget vártunk, reméltünk, de bizony eléggé magunkra maradtunk. Magunknak kell tehát megoldanunk a legsürgősebb tennivalókat.

Több értekezleten vettem részt, amelyeken igen lelkiismeretesen igyekeztek előadók és hallgatók az V. osztályos történelemtanítással foglalkozni. Az eltelt idő s a bontakozó eredmények mutatják, hogy nem jártak rossz úton. Éppen ezért az értekezletek helyes elgondolását, megállapításait is alapul veszem, amikor témámmal foglalkozom.

Előljáróban egy pár fontos ténytet kell rögzítenünk. Nevezetesen: az V. osztályos történelemkönyv teljes egészében tartalmazza azt az ismeretanyagot, amellyel a Tanterv követelményeit az osztály viszonylatában megvalósíthatjuk. Szükségtelen tehát azon törni a fejünket, hogy mivel bővítsük a tankönyvben foglaltakat. Egyetlen szempont vezethet e téren bennünket: az olvasmányosság tökéletesebb megvalósítása. Tehát az esetleges szemelvények kiválasztásánál ne az elmélyítés legyen a szemünk előtt, hanem a megértetés, az érdekesség, a színes, eleven óravezetés. Ne az anyag „dúsítása” okozzon gondot a tanárnak, hanem inkább újra és újra a szemléletesség. Tovább pedig: feltétlen meg kell tartanunk a tantervi fegyelmet. Ugyanakkor gondolnunk kell az V. osztályos gyermek életkori sajátosságaira: ne terheljük mód felett a 10—11 éves tanulókat sokszor olyan ismeretekkel, fogalmakkal, eseményekkel, évszámokkal, amelyek szellemi fejlettségüket meghaladják.

A következő, amit szintén alapul kell vennünk: igen jelentős változások érik az V. osztályba kerülő tanulókat.

Az addig megszokott egységes követelményrendszer megbomlik. Ez bomlasztólag hat a gyermekközösségre, a fegyelemre. A követelmények ugrásszerűen megnövekednek: egy vezető helyet többben s többet követelnek. Új tantárgyak, „tanulnivalók” kerülnek a tanulók érdeklődésének előterébe. A sok változás következtében mind érzelmi, mind értelmi téren meglepő jelenségek tapasztalhatóak. A tanulók keresik a helyes munkamódszereket. Az értelmi fejlődés nagy tempót vesz, előtérbe lép a logikus gondolkodás útján való ismeretszerzés. Erkölcsei fogalmai labilisak. Igény formálódik a világnézet megalapozására, kiformalódására stb.

Úgyszintén meg kell említenünk a Tanterv és a Nevelési Terv követelményeit, ha vázlatosan is. Bár mind a kettő kézben van, mégis a legfontosabb követelményeket idézem, a rövidség kedvéért átfoglalom:

1. tudja a tanuló egyszerűen elmondani az eseményeket, jelenségeket, azok okait, következményeit;
2. értse azok összefüggéseit, általánosításait, tanulságait, különös tekintettel a történelmi fejlődés fő vonalára;
3. tudja a tanult korokra jellemző társadalmi formákat a fejlődés viszonylatában: kialakulás, virágzás, hanyatlás, bukás stb.;
4. tudják megnevezni és megmutatni a földrajzi helyeket;
5. értsek a földrajzi tényezők szerepét a népek történelmében;
6. tudják az időbeli adatokat;
7. értsek az idő szerepét a történelemben stb.

A Nevelési Tervből egy-két kiemelés:

Tudja, hogy az ember átalakítja a természetet; a változás, fejlődés törvényszerű; ez a történelemben is így van; ismereteik az anyagi világban gyökereznek; a világ megismerhető; a természet fejlődési törvényei a társadalomra is érvényesek; a természetben és társadalomban minden állandó mozgásban van; a Föld maga is a fejlődés, változás következtében jött létre; az ember testi formája hosszas fejlődés következménye; a jelenségek kapcsolatban, összefüggésben, kölcsönhatásban vannak; a fejlődés nem egyenletes, hanem forradalmi változások szakítják meg; hogy nincsenek természetfölötti erők; hogy nem az isten teremtette az embert, hanem az ember az isteneket;

tanúsítson forró szeretetet hazája, népe iránt; tisztelje más népek munkáját, eredményeit, törvényeit stb.;

legyen igénye a műveltségre, a szép élvezésére stb., stb.

Ilyen és ehhez hasonló követelményekkel fordul a Tanterv és a Nevelési Terv az V. osztályos tanulókhoz a történelem tanulásában. Nézzük, mire alapozhat a tanár, hogy a tanuló eljusson e követelmények megvalósításához.

Mit is hozott a tanuló pl. az olvasási készség terén?

Országos viszonylatban, a legjobb V. osztályos tanulóközösségben is számolnunk kell a következőkkel: Az osztály létszámának mintegy harmadrészét teszik ki a gördülékenyen olvasó tanulók. Másik harmadrészét a lassan, de többé-kevésbé biztosan olvasók, a többi nehézkesen olvas. Vessük össze ezt a történelemből átlagosan 2 lapnyi terjedelmével egységenként, vajon remélhetjük-e a tantervi követelmény első pontjának maradéktalan megvalósítását: tudják-e egyszerűen elmondani az eseményeket? stb. Mi kellene ehhez? Az, hogy a tanuló 3—5-ször olvassa el a tankönyv szövegét, mondja fel valakinek, válaszoljon a tankönyv kérdéseire. Sőt a fontos fogalmakat, neveket tanulja meg. Ez még a jó tanulóknál is 1—1,5 órát jelent. Mi lesz a többi tantárggyal?

Mit hozott a tanuló az „egyszerű elmondás” alapjaként? Nem többet, mint az alsó tagozatban maximálisan követelhető 8—10 összefüggő mondatnyi tartalom elmondásának képességét. Ezzel a képességgel korántse mondhatják el pl. a 3. óra anyagát képező közel három lapnyi terjedelmű szöveg lényegét „egyszerűen” és értelmesen, az okok és következmények szemmel tartásával, megfogalmazásával. Mit hozott a tanuló a földrajzi tájékozottságból, térképismeretéből? Nyugodtan állíthatjuk: semmit.

Mit hozott történelmi ismeretekből? Az alsó tagozatos olvasókönyvekben nincsenek az ókor népeivel kapcsolatos olvasmányok. Valami kevés van a honfoglaló magyarsággal kapcsolatban. Tehát pusztán csak ott építhetünk az előző ismeretekre.

Mi a teendője ezek felmérése után az V. osztályban történelmet tanító tanároknak? Vegyük az előbb említettek sorrendjében.

Mérje fel az osztály olvasási képességét ő maga is, de lépjen érintkezésbe a magyar irodalmat tanító tanárral, ha nem saját maga az. Kölcsönösen szabják meg az olvasási készség fejlesztésének leghatékonyabb módját. Kétségtelenül azonban az osztály olvasási képességének szintjéhez kell szabni a munkatempót, még akkor is, ha az a tanmenettel szemben eltolódást jelentene. Különösen fontos ez az első hónapokban, amíg a tanulók olvasási képessége a nyári kibillenés után helyreigazodik, s legalább az előző év végén felmutatott szintet eléri.

A kifejező készség fejlesztése érdekében beszéltesse a tanulókat. Mondják el a tanult történelmi mondákat; később számoljanak be történelmi tárgyú olvasmányaikról, tv-műsorból kapott történelmi ismereteikről; beszéljenek környezetükről, otthoni körülményeikről, hiszen ezeknek mindnek hasznát veszi az eredeti cél mellett a tanár is. Beszéltetni mennél többször, mennél többet, hogy a tanulók belezökkenjenek a folyamatos előadásba. A továbbiakban a feleltetésnek is legyen egyik célja.

A földrajzi tájékozottság megalapozása érdekében tartson szoros kapcsolatot a földrajz-tanárral. Beszéljék meg, hogy az első órákon tárgyalják meg földrajzórán: a földrajzi alapfogalmakat, térképjeleket, színezést stb. Már az első órán legyen benn a Föld térképe, még ha egyetlen szó sem esik róla, de legyen ott a falon vagy a táblán a tanulók szeme előtt. S már, amikor az emberréválásról beszélünk, említsük s mutassuk meg azokat a világrészeket, ahol az emberréválás folyamata lejátszódott, ahol nyomai maradtak az előembernek. Vigyük rá az európai lelőhelyeket a térképről a tanulók könyvében levő rajzra. Halványan körül is keríthetjük irlónnal. Viszonyítjuk hazánk fekvéséhez, amit a tanulók már bizonyosan megnéztek.

Az első fontos lépés Egyiptom tanításánál történik a térképen. Gyakorlatban ez így történt: bevittük az órára a Föld térképét. Az ókori Kelet térképét. A Föld térképén betajoltuk hazánkat, ehhez viszonyítva megkerestük a Nílust, Egyiptomot. Ezután átvittük az ókori Kelet térképére, ott kerestük meg a Nílust, Egyiptomot, majd átvittük a tankönyvben levő Európa-rajzra, ahol előbb ismét hazánkhöz viszonyítottuk, úgy haladtunk a Nílus és Egyiptom felé. Végül a tankönyvben levő rajzon szemléltedtünk, amely a Nílus völgyét mutatja (természetesen a többit lefedetjük). Több tanulóval is végigjártuk a megtett utat. A továbbiakban minden módszeres egységnél, ahol szükséges, az új anyag feldolgozását a földrajzi helyzet tisztázásával, megtanításával kell kezdenünk. Nem kell azonban részletekbe bocsátkoznunk. Nem cél a földrajzi ismeretek megtanítása, a földrajzi tényezők eszközként szolgálnak a történelmi ismeretek megértéséhez. Az említettekhez hasonlóan járunk el Babilonnál, Indiánál, Kinánál, Görögországnál, Athénál, Rómánál stb. Ilyen módon s az állandó gyakorlattal biztosan megvalósíthatjuk a tantervi követelményt, meg tudják nevezni és mutatni a földrajzi helyeket. — Ha valaki fordított sorrendben halad, mint én említettem, nem követ el hibát, az eredmény úgy is elérhető. Helyes, ha hozzászoktatjuk tanulóinkat a térképjátékhoz. Tanítsuk meg arra is tanítványainkat, hogyan következtethet-

nek a földrajzi tényezőkből egy nép történelmének az alakulására. (Síkság — földművelés; tenger — hajózás stb.)

A hozott történelmi ismeretek, mint említettem, alig értékesíthetők, viszont igen sok tanuló olvas történelmi regényeket. Így sokan olvasták Hegedűs Géza: A miletoszi hajós; Jan: Spartakus; Római regék és mondák; Évezredek története; Gárdonyi: A láthatatlan ember c. művét stb. Hallgassuk meg az ügyesebb tanulókat, még ha csorbát is szenved az óra, hiszen így is szolgálhatjuk az olvasmányosság követelményét. Szinte elbűvölő volt, amikor egyik kis tanítványom Hellász, a görögök országa c. módszeres egységénél gyönyörködtezően mondta el a görögök cselet Trójánál. Az egész osztály lélegzetviasszafojtva figyelt, s mikor a tanuló befejezte a szép mondát, mindnyájan éreztük, hogy valami nagyszerűben volt részünk. Egyetlen mondattal jutalmaztam: „én sem tudtam volna szebben elmondani!” Nemcsak az érintett tanuló volt boldog, hanem az egész osztály. S látni lehetett a vidám kis arcoskákon a nagy elhatározás tüzét: „Majd én is!”

Közel járunk már egyik legnagyobb gondot okozó problémához: az olvasmányossághoz. Amikor rákerült a sor a reformkönyvek tervezésére, a Tanterv is csak tervezet formájában volt a kezünkben. Az a tervezet tápot adott annak az elgondolásnak, hogy az V. osztályban ne történelmet, hanem történelmi olvasmányokat tanítsunk. Később azonban úgy alakult a dolog, hogy történelmet kell tanítani, de olvasmányosan. A kettő között az a lényeges különbség, hogy az olvasmányok főként elbeszélések lettek volna, történelmi alappal, de költött eseményekkel, személyekkel, környezettel. Pillanatig sem kétséges, hogy ez nem szolgálta volna kellően a történelem tanítását. Határozott állásfoglalás is történt, aminek a lényege, hogy a történelem nem mese, ne tanítsunk tehát mesét az V. osztályban sem, hanem a tudomány mai állásának megfelelő, történelmi hitelességű, időrendben egymást követő tényanyagot, de színesen, érdekesen, a gyermek érzelmi és képzeletvilágát megragadó stílusban megírva.

A tankönyvszerzők többé-kevésbé eleget tettek ennek a követelménynek, sőt a tudományosság követelményét szem előtt tartva több egységet olvasmányként dolgoztak fel: Khufufáraó piramist épített; Olimpiai játékok; Athén, a gazdasági élet központja; A marathoni győzelem; A görögök vallása; Harc Itáliáért; A római rabszolgák stb., stb.

Ezeknél az egységeknél tehát kevés gondja van a tanárnak az olvasmányossággal. Viszont más egységeknél a tanárnak kell „olvasmányossá” tenni a tananyagot anélkül, hogy a tankönyv szövegét túlzottan elmélyítene. Szójjon a magyarázatba színes, eleven eseményeket: a tárgyalat korból, olvasson fel olyan szemelvényeket, amelyek belevilágítanak a kor életébe, az emberek mindennapjába, természetesen, mértéket tartva, s minden túlzást kizárva. De mennyire más lesz a görögök életéről a tanuló fogalma, ha megszólaltatjuk Homéroszt:

*Szép puha szántót is remekelt, televény laza földet,
széleset és hármas-szántását: rajta a barmot
hajtották a vetők... stb.*

Iliász XVIII. 541.

Vagy a nép nyomoráról beszélve megszólaltatjuk Alexis szegény anyókját Az olynthosi nő c. művéből:

*Én, öregasszony, s koldus férjem
tengünk a fiunkkal, lányunkkal
s szolgálónkkal, bús öt fő.
Ebből hárman még esznek csak,
de mi ketten csak kásájukból
kérünk kis részt. Sírás a dalunk,
nem szól vele lant: nincs soha semmink.
Nincs mit együnk, és ettől arcunk
színe fakó.*

Mennyire bevilágít ez a szegény görög család mindennapjába! Időigénye: fél perc. Magyarázatot alig kell hozzá fűzniük, megrázóan beszél maga a szemelvény.

Vagy a római rabszolgák helyzetét tárgyalva mély hatást érhetünk el, ha idézzük Ján-Spartacus c. művéből a rabszolgavásár leírását, illetve a következő részletet: (16. lap) „A dombon márványból épült, fényűző villa pompázott. A villát szép szobrok díszítették, és ritka gyümölcsfák verték körül.

A felügyelők a rabszolgák nagyobb részét csoportokba osztották, és az egyes csoportoknak meghagyták:

— Ti Lapátok lesztek, ti Fejszék, te Eke, te meg Kútkerék, te Borona, te Taliga...”
A szemelvény kitűnően alkalmas a „beszélő szerszám” fogalmának a kialakítására is. Rövidebben aligha tudnánk tökéletesebben megvilágítani a rabszolgák helyzetét.

Nagy gondosság, nagy körültekintés kell a szemelvények kiválogatásához, hogy azt mondják, amit mi akarunk, de színesen, érdekesen.

Fölmerül a kérdés, az egyes egységeket hogyan dolgozzuk fel? Olvasmánytárgyalásként vagy megbeszélő módszerrel? Legyen-e átmenet az alsó tagozatos történelmi olvasmányok feldolgozásának módja és a történelem tanításának jelenlegi módja között? Azt hiszem, egyike ez a legfontosabb kérdéseknek.

Nézetem szerint, minden esetben a feldolgozandó egység jellege szabja meg a módot, a „hogyan”. Ha az anyag olvasmányyszerű, magától értetődik, lehet olvasmánytárgyalásként feldolgozni. Nem kell azonban megfeleledkeznünk arról, hogy itt az olvasás nem cél, hanem eszköz. Nincs tehát bemutató olvasás, illetve olvasatás. Az előkészítés után megjelöljük az óra tárgyát, felírjuk a táblára, és hozzáfogunk az első részegység olvasatásához, lehetőleg jobb tanulókkal. Helyes, ha az általunk tervezett részegység megegyezik a tankönyv szövegében nagy betűkkel induló bekezdésnek. Az olvasottak alapos megértéséhez szemléltessen, rajzoljon a tanár, illetve olvasson fel rövid szemelvényt stb. Használjon applikációs anyagot stb. Az így minden oldalról megvilágított szöveget, illetve annak lényegét mondassa el egy-egy tanulóval; emeltesse ki a könnyen megállapítható nevelői vonatkozást. Részről részre haladva végül summáztassa, amit az olvasott anyag mondani akart; a kifejező és lényegkiemelő készség fejlesztése érdekében ismételtesse el az olvasottak lényeges mondanivalóját folyamatosan, ügyelve a szép beszédre.

Nemcsak az olvasmánytárgyalási módnál fordulunk az olvasatáshoz. Akkor is lehet olvasatnunk, amikor nehezebb a szöveg, a tanár magyarázata, illetve a beszélgetés megerősítéseként, hogy a tanulók lássák is az elvontabb szövegrészeket. Így jártam el mindjárt a 3. módszeres egységnél, annak utolsó bekezdésével, amely az ösközösség fogalmát formálná ki, ha nem volnának összecsereelve a mondatok. A sok hasonló eljárást kívánó egységrészek mellett így kell tennünk pl. a 37. óra anyagával is: A kereszténység kialakulása címmel. Minden részegységét előbb jól elmagyarázzuk, majd el is olvastassuk, hogy a tanulók szemükkel is lássák a túlbuzgánt, súlyos fogalmakat. Erre akkor is időt kell szakítanunk, ha a feleltetés máskorra maradna.

Visszont túlzott az az álláspont és túl kényelmes, hogy minden egységet olvastassunk is el. Erre semmi szükség, de idő sincs rá. Hiszen mint említettem, az olvasással még akadnak bajok az V. osztályban. Helyesebb, ha az osztály megfelelő aktivizálásával gyors kérdésekkel átvesszük az anyag lényegét, súlypontját. Erre azonban feltétlen gondot kell fordítanunk.

A „hogyan” kérdését nem zárhatjuk le anélkül, hogy a táblán végzendő munkát ne említsük. Ezzel kapcsolatban természetesen a vázlatírás kérdése kerül előtérbe. Írjunk-e vázlatot, írassunk-e a tanulókkal a füzetükbe? A tankönyv társszerzője, határozottan állást foglalt e kérdésben. Véleménye: ne írassunk a tanulókkal. Hiszen az V. osztály írástempója igen lassú, tehát lehetetlen megoldani egy órán az általában hosszú egység alapos megtanítása mellett a vázlat íratását is. Mi lesz a tanulók füzetében? A tanulók füzetébe nem haladási napló. Véleményem szerint vannak azonban olyan órák, amelyek nem múlhatnak el vázlatkészítés nélkül. Egy-két rövid kifejezéssel megvilágíthatjuk az anyag mondanivalóját. Jó az is mind a tanuló, mind a szülők tájékozódása céljából, ha az óra anyaga be van jegyezve a füzetbe. Tehát, ismét csak azzal zárhatjuk le ezt a kérdést is, hogy az anyag természete szabja meg, írassunk-e vázlatot.

Tegyünk azonban éles különbséget a vázlat és a tábla képe között, a vázlatírás és a táblán való munka között. Történelemóra nem múlhat el anélkül, hogy a táblára ne rajzoljunk vagy ne írjunk. Egy-két könnyed vonallal odavetett magyarázó rajz, egy-egy helyes összehasonlítás felvázolása értékesebben tisztázza a fogalmakat, mint a hosszú körülírás. Használjuk tehát a táblát, de ne tegyük kötelezővé annak a füzetbe való vetítését. Bizzuk a tanulókat. Az a tanuló, akinek van rajzkészsége, szívesen követ bennünket, valamint az is, aki szeret feljegyezgetni egy-egy szót, kifejezést. Adjunk helyet a tanulóknak igyekezetének is, ha a táblára akarnak felelős közben rajzolni. Szívesen rajzolják le a marathoni útközet hadmozdulatait, Spartacus vonulását stb. Hadd rajzolják! Sőt dicsérjük meg igyekezetüket. Hasonlóképpen engedjük őket rajzolni a füzetükbe is. Persze, időnként vizsgáljuk át a füzeteket, s nézzük meg a munkájukat: biztassunk, dicsérjük, de ne hunyjunk szemet a széna-boglyaszerű, hanyag rajzoknál, illetve nem a tárgyhoz illő firkálásoknál.

Helyesnek tartom az ilyen táblai feljegyzéseket:

2. AZ ŐSEMBER SZERSZÁMOKAT KÉSZÍT c. egységnél:

1. Az állatvilágból emelkedett ki az ember;
2. munkát végez;
3. gondolkodik;
4. beszél;
5. közösségben — bordákban — él.

3. A VADÁSZÓ ÉS HALÁSZÓ ŐSEMBER ÉLETE

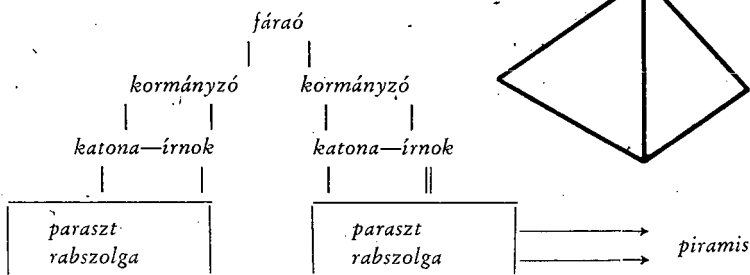
1. Megismerte a tüzet, jobbá lett az élete.
2. Vadászott: kőbalta, dárda, lándzsa, íj, nyíl, csapda;
3. halászott: szigony, horog, csónak, háló, varsa.
4. Közösen végezték: családok-nemzetség; ősközösség.

A vadászó és halászó eszközök beírását házi feladatként adtam.
Vagy:

4. FÖLDMŰVELŐ ÉS AZ ÁLLATTENYÉSZTŐ EMBEREK

Gyűjtögetés → földművelés;
vadászat → állattenyésztés;
szerszámkészítés: → ipar: kőkovács, ijkészítés;
fazekasmesterség.

9. AZ EGYIPTOMI ÁLLAM

10. KHUFU FÁRAÓ PIRAMIST ÉPÍTTET

Piramis — királysír:
kőfejtés, munkálás, szállítás — építés;
szfinksz.
„Milliók egy miatt!”... (Madách)

17. ATHÉN (A hosszú címeket kénytelenek vagyunk rövidíteni).

Városállam
Király + arisztokraták
Arisztokraták = köztársaság
adósrabszolgaság;
Néपालom = demokrácia — köztársaság;
rabszolgatartó demokrácia. Stb. ...

A „hogyan” kérdéséhez szerettem volna az elmondottakkal gondolatot ébreszteni. A téma minden vonatkozását nem említettem, csak a legfontosabbakat ragadtam ki, hogy a célt megvalósításában szolgáljam.